

**Павлик Н. П. Теорії особистості як методологічне підґрунтя
організації неформальної освіти у соціальній сфері / Н. П. Павлик //**
Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Серія «Психологія» — 2016.

**Теорії особистості як методологічне підґрунтя організації неформальної
освіти**

***Анотація:** У статті представлено результати аналізу психологічних та соціологічних теорій особистості за схемою: основна ідея теорії, концепція структури особистості, положення щодо мотивації діяльності особистості через призму їх використання для організації неформальної освіти студентської молоді. Виділено суперечність між індивідуальними та соціальними мотивами; охарактеризовано особистість у системі соціальних інституцій. Спроектовано ресурси та потенційні можливості неформальних форм навчально-виховної діяльності щодо забезпечення потреб, інтересів та цілей у освітньому середовищі. Сформульовано висновок щодо необхідності доповнення процесу професійної підготовки неформальною освітою задля врахування мотивації особистості.*

***Ключові слова:** особистість, теорія особистості, неформальна освіта, формальна освіта*

***Постановка проблеми дослідження.** Неформальна освіта як інноваційна форма навчально-виховної діяльності характеризується добровільністю, орієнтованістю на потреби учасників освітнього простору, організацією сприятливого психологічного середовища комунікативної взаємодії учасників, партиципативністю й компенсаційністю. Відповідно, врахування зазначених характеристик вимагає від організаторів неформальної освіти глибоких знань психології особистості. Неформальна освіта, будучи педагогічною категорією, водночас є міждисциплінарною сферою реалізації молоді та дорослих, оскільки ґрунтується на психології,*

соціальній психології, соціології, соціальної педагогіки та інших науках про передумови становлення й реалізації людини в суспільстві. Постає необхідність врахування психологічних теорій і концепцій при організації неформальної освіти молоді.

Аналіз наукової літератури з проблеми організації неформальної освіти свідчить, що увагу дослідників привертає передусім виокремлення змісту та сутності неформальної освіти як нової для українського суспільного досвіду (Н. Верхоглядова, Ю. Деркач, С. Закревська, Д. Зіцер, С. Овчаренко, А. Солнишкіна та інші), а також опис зарубіжного досвіду організації неформальної освіти дорослих (А. Гончарук, Н. Горук, М. Лещенко і В. Давидова, О. Огієнко, В. Стрижалковська, О. Сандецька та інші).

Поза увагою науковців наразі залишаються питання методології організації та реалізації неформальної освіти для різних категорій учасників. Ми пояснюємо це відсутністю систематизованого досвіду впровадження неформальної освіти, її почасти ситуативним організованим характером та відсутністю моніторингових програм її результативності або залученості до неформальної освіти молоді.

Тому завданням нашої статті є аналіз психологічних і соціологічних теорій особистості як концептуальних засад організації неформальної освіти, що враховуватиме ціннісно-мотиваційний та афективно-чуттєвий компоненти особистості молоді людини.

Основний текст.

У літературі *структура особистості* розглядається як функціональна структура мотиваційної сфери свідомості - психологічного «органу» мислення та програмування її діяльності [9 : 8]. Тобто, досягнення результатів будь-якої діяльності (у т.ч. освітньої) є неможливим без урахування ціннісно-мотиваційних, афективно-чуттєвих, когнітивно-гносеологічних закономірностей розвитку особистості. Завдання ускладнюється тим, що у психології не існує єдиного універсального підходу до визначення структури особистості, відповідно її норми та патології.

Думки учених різняться залежно від теорій і концепцій наукової школи, що слугує методологічною основою досліджень. Тому нами був проведений аналіз основних психологічних теорій особистості з метою виділення узагальнених поглядів на структуру мотивації особистості.

Особливості тлумачення та вивчення теорії особистості визначаються концептуальними підходами до онтогенезу; в основі поділу концепцій теорії особистості лежить превалююча сукупність мотивів і потреб поведінки особистості.

Обов'язковими компонентами теорії особистості у психології, що дозволяють розглядати її як цілісну концепцію та відрізняти від інших, є: 1) структура особистості, її незмінні характеристики, здатність поводитися певним чином; 2) мотивація особистості; 3) розвиток особистості в онтогенезі; 4) психопатології та норми здорової особистості [8].

Нами була зроблена спроба виділити основні ідеї щодо структури особистості та її мотивації у змісті основних психологічних (див. табл. 1.) і соціологічних (див. табл. 2) теорій задля можливості подальшого використання при організації неформальної освіти молоді.

Таблиця 1.

Психологічні теорії особистості

Теорії	Основна ідея	Структура особистості	Мотивація
Біогенетичні (психоаналітична теорія З. Фрейда, аналітична психологія К. Юнга, індивідуальна психологія А. Адлера)	Розвиток особистості є онтогенезом із урахуванням програми філогенезу; соціокультурні та ситуативні фактори не визначальні	Несвідоме (Воно), Свідоме (Я), підсвідоме (Понад-Я)	Конфлікт між несвідомими потягами та соціальними нормами поведінки; прагнення до індивідуації й саморозвитку для поєднання свідомого та несвідомого
Соціогенетичні (біхевіористична Д. Уотсона, соціального)	Розвиток особистості залежить від структури	Результат взаємодії особистості з середовищем;	Очікування референтних осіб, прагнення до підвищення

научіння А. Бандури)	соціальної діяльності індивіда, його статусу, ролей, прав і обов'язків	соціальні моделі поведінки, індивідуальний досвід	соціального статусу; пристосування до довкілля
Персонологічні / особистісно- центровані (гештальттерапія Ф. Перлса, теорії самоактуалізації К. Роджерса й А. Маслоу, теорія інтенціональності Ш. Бюлер)	Розвиток особистості є творчим процесом реалізації власних цілей і цінностей	Свідомість і самосвідомість	Життєві цілі та цінності; усвідомлення потреб; прагнення до самоактуалізації

Таким чином, з табл. 1 видно, що згідно з психологічними теоріями основним завданням особистості є вирішення конфлікту між індивідуалізацією та соціальною групою, до якої включена особистість; пошук соціальних ресурсів для задоволення власних потреб; забезпечення особистісно значущих цінностей, цілей та прагнень; гармонізація взаємодії з оточенням. На нашу думку, формальна освіта не достатньо володіє потенціалом для реалізації окреслених завдань — ми обґрунтовуємо це наявністю жорстких комунікативних рамок залежно від соціального та міжособистісного статусу суб'єктів освітнього простору. Особистість, введена у систему формального спілкування, мимовільно належить системі очікувань та суспільних ролей, норм і обов'язків, що може поглибити конфлікт між індивідуальним та соціальним аж до втрати автентичності, й, відповідно, мотивації до участі в навчально-виховній діяльності; превалювання мотивів уникнення покарань перед досягненням успіхів. Це підтверджується поглядами соціологів щодо структури особистості (див. табл. 2), яка розглядається через призму соціальних ролей та обов'язків.

Таблиця 2.

Соціологічні теорії особистості

Теорії	Основна ідея	Структура	Мотивація
--------	--------------	-----------	-----------

		особистості	
Рольові (дзеркального «Я» особистості Ч. Кулі, «узагальненого іншого» Цж. Міда, «значущого іншого» А. Халлера)	Відтворення через сукупність виконуваних ролей	Рефлексія реакцій людей, з якими взаємодіє	Вимогливість щодо людей, з якими взаємодіє; добір зразків, що впливають; прийняття ролі у інших ситуаціях; пошук значущих інших
Е. Еріксона	Розвиток особистості відбувається через послідовне проходження універсальних для людства стадій	Его як автономна структура у соціальних ситуаціях	Готовність розвиватися, зростати, розширювати досвід соціальної взаємодії
Гуманістична Е. Фромма	Особистість є продуктом взаємодії між потребами та соціальними нормами	Потреби, що еволюціонують залежно від культури, історичного етапу, соціальних систем	Екзистенціальні потреби у: встановленні зв'язків, подоланні, корінні, ідентичності, системі поглядів

Таким чином, аналіз психологічних і соціологічних теорій особистості дозволяє сформулювати висновок щодо основної суперечності — між прагненням особистості до розкриття індивідуальності у процесі самоактуалізації та системою соціальних норм і очікувань, що обмежують такі можливості. Відповідно, особистість постійно перебуває у дискомфортній зоні пошуку балансу між індивідуальним та соціальним, що відображається на її емоційному, поведінковому, діяльнісному станах.

З нашої точки зору, саме неформальна освіта забезпечує подолання дискормфарту й дисбалансу визначеної суперечності між психологічними та соціальними потребами. Це відбувається завдяки особливій атмосфері

комунікацій у системі неформальної освіти, що не передбачає жорстких рамок та ролей щодо суб'єктів навчання й виховання; дозволяє розкриватися індивідуальності у взаємодії та через взаємодію з іншими рівноправними учасниками комунікативного простору. Тобто, неформальна освіта володіє потенціалом забезпечення базових потреб особистості у самопізнанні, саморозкритті, саморозвитку без виключення з системи соціальних взаємодій з іншими.

Варто зазначити, що проблема пошуку балансу між індивідуальним та соціальним не є новою для наукової думки, зокрема, цікавими для нас видаються висновки системного аналізу В.Т. Циби щодо забезпечення соціальними інституціями потреб особистості (див. табл. 3).

Таблиця 3.

Система «Особистість - суспільство» (за В.Т. Цибою [9 : 37])

Суспільство	Конституція: загальні засади суспільного ладу; визначає концептуальні соціальні цінності суспільства						
Соціальні інституції	Політична	Економічна	Педагогічна	Культурницька		Родинна	
Самореалізація особистості	Громадськ о-політична діяльність	Кар'єра, збільшення доходів	Підвищення рівня освіти, кваліфікації, майстерності	Творчість у науці, техніці, мистецтві	Підтримка нормального психологічного комфорту	Забезпечення нормальних фізіологічних умов життя	Шлюб, виховання дітей
Багатоцільова полімотиваційна програма життєдіяльності особистості для задоволення власних матеріальних і духовних потреб	Соціогенні				Психогенні	Біогенні	Соціогенні, психогенні, біогенні
			Орієнтаційні				
				Адаптивно-перетворювальні (самозбереження)			Збереження роду (виду)
	Потреби соціального наслідування (друга сигнальна система мозку)				Потреби спадкоємні (перша сигнальна система мозку)		
Особистість	Ціннісні соціальні установки особистості						

Як видно з табл. 3., особистість розглядається дослідницею як елемент соціальних утворень різних рівнів; цілі особистості (обґрунтовані потребами) включені в цілі організацій, соціальних інституцій, суспільства в цілому [9 : 39]. Відповідно, соціальний статус особистості є інтегральним показником статусів в усіх соціальних інституціях, представлених у табл. 3. [9 : 75]; він досягається шляхом узгодження основних психічних феноменів (потреб, мотивів, настанов, ідеалів, цінностей, цілей, волі та ін.) й реалізується у життєвих перспективах і життєвих програмах. Дослідники явища побудови

особистістю життєвих програм як стратегій досягнення життєвої перспективи — Є.І. Головаха, В.М. Доній, С. Клінберг, А. Орлова, Л.В. Сохань [2; 4; 6] — визначили межі онтогенезу досліджуваних понять:

- від 0 до 9 років (дитинство): відсутність інтересу до віддалених перспектив, сприйняття світу відповідно до конкретної життєвої ситуації;
- від 10 до 12 років (молодший підлітковий вік): формування здатності узгоджувати власну діяльність з майбутніми подіями, перенесення сенсу існування з актуальної ситуації на майбутнє;
- від 13 до 16 років (старший підлітковий вік): диференціація потреб у часі, їх змістовна узгодженість та орієнтованість на майбутнє;
- від 16 років до 21 років (юнацтво): формування свідомого ставлення людини до власної довготривалої перспективи; свідомо реконструкція дійсності в планах, мріях, очікуваннях; високі домагання й безкомпромісність як психологічні особливості юнацького віку;
- від 21 до 35 років (рання зрілість): реалізація життєвої перспективи; корекція життєвих планів; рефлексія цілей та ресурсів для їх задоволення.

Таким чином, саме студентська молодь є сензитивною щодо цілей та засобів неформальної освіти у контексті пошуку та визначення стратегічних життєвих цілей, а також тактичних схем їх досягнення; потреби гармонійного включення в діяльність різних соціальних інституцій, підвищення соціального статусу шляхом реалізації індивідуальних, особистісних програм життєдіяльності. Це підтверджується нашими висновками при дослідженні функцій неформальної освіти [3] щодо особистісної та соціальної реалізації учасників неформального навчання.

Подібної думки дотримується В.А. Семиченко, яка, при визначенні діяльності як процесу реалізації активності людини, спрямованої на досягнення поставлених цілей, характеризує цілі як сукупність особистісних інтересів та потреб, а також суспільних, правових і професійних норм [7 : 3]. Відповідно, базовими ознаками діяльності видаються: усвідомленість цілей та способів її досягнення, соціальна опосередкованість і узгодженість з

активністю інших, технологічна опосередкованість відповідними стратегіями й тактиками [7 : 4]. Дослідниця розглядає процес фахової підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності шляхом виокремлення двох взаємопов'язаних процесів – інтеріоризації (перехід зовнішніх дій у внутрішні) й екстеріоризації (перехід внутрішньої, психічної активності у зовнішню). Тобто, у процесі професійної підготовки майбутній фахівець інтеріоризує масив предметних фізичних дій у теоретичні моделі (теоретична складова підготовки) щоб надалі екстеріоризувати їх для вирішення змінних професійних завдань (практична сторона підготовки) [7 : 9-10].

З огляду на представлені міркування вважаємо важливим висновок, що наразі ВНЗ не мають ресурсів для системного забезпечення практичної сторони професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів з огляду на широке поле сфер професійної діяльності, різноманітності фахових функцій та індивідуальних інтересів молоді. Це також підкреслює роль неформальної освіти у процесі професійної підготовки фахівців соціальної сфери як такої, що здатна допомогти вищій школі індивідуалізувати процеси навчання та виховання з урахуванням потреб молоді в творчій, професійній, особистісній самореалізації.

У процесі професійної підготовки процес інтеоріоризації передбачає перехід теоретичних знань у відповідні уміння (сенсорні, інтелектуальні, рухові, тощо); це породжує суперечність між традиційним підходом до організації вищої освіти, який не дає можливості перевести навчальну інформацію у відповідні компоненти предметної діяльності, що, в свою чергу, зумовлює формальність отриманих фахових знань.

Важливим з точки зору проблеми нашого дослідження є виокремлені В.А. Семиченко **рівні** передачі та засвоєння знань студентами у процесі професійної підготовки, характерні для теоретичної сторони означеного процесу, які полягають у формалізації знань і умінь студентів (на противагу категорії функціональних знань і умінь, притаманних системі неформальної освіти): ознайомлення, відтворення, формування умінь і навичок, творче

перетворення. *На рівні ознайомлення* студентам надаються необхідні й достатні ознаки об'єктів, що вивчаються для орієнтації в певному колі явищ. Психологічним механізмом цього рівня є блокування студентами вивчення такої інформації внаслідок неусвідомлення її потрібності. *На рівні відтворення* від студента вимагається екстеріоризувати знання для вирішення практичних вправ і завдань – тобто реконструювати інформацію власною інтерпретацією якомога точніше до вимог викладача. Це посилює формалізацію знань внаслідок зниження рівня усвідомлення студентами потреби у відповідних вправах та блокування потреби в її розумінні внаслідок постійної діяльності за заданим алгоритмом. *На рівні формування умінь і навичок* при формалізованому підході до процесів викладання і навчання виникає ризик обмеження кола потенційних професійних завдань змістом професійної підготовки. *На рівні творчого перетворення* формується адаптивна здатність фахівця вирішувати варіативні професійні завдання шляхом дослідження, раціоналізації, конструювання й прогнозування; саме цей рівень дозволяє забезпечити ефективність процесу професійної підготовки [7 : 19-21].

Співвідношення між особистістю суб'єкта освіти та соціальними нормами також представлено в гуманістичній теорії, яка стверджує, що результативність освіти визначається можливостями зближення «Я» реального та «Я» ідеального суб'єкта навчання - тобто цінностей й інтересів особистості та актуальних соціальних норм. Відповідно до гуманістичної теорії К. Роджерса визначальним принципом організації ефективного навчання є забезпечення спроможності рости, розвиватися і навчатися на засадах власного досвіду [1 : 14], де саме неформальна освіта є ефективною.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, неформальна освіта є ефективним інструментом задоволення потреб особистості та соціальних інститутів за умови дотримання принципів співучасті, партиципативності, добровільності, соціального й особистісного включення. Аналіз наукової літератури свідчить, що пошуки педагогічної

психології та соціології освіти наразі лежать у площині узгодження індивідуальних та суспільних потреб, які почасти нівелюються жорсткими рамками формального освітнього простору, орієнтованого на здобуття стандартизованих знань, умінь, компетенцій та компетентностей. Неформальна освіта як додаткова форма освітніх послуг дозволяє розширити межі засвоєння професійного досвіду залежно від інтересів студентської молоді та створити психологічно сприятливу атмосферу як основу самоідентифікації й самоактуалізації молоді.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні та порівнянні досвіду організації формального та неформального професійного навчання фахівців соціальної сфери з позиції професіографічного, особистісно діяльнісного, акмеологічного підходів.

Список використаних джерел

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : [Навч. посіб.] / І. М. Дичківська. — К. : Академвидав, 2004. — 352 с.
2. Жизненный путь личности / Под ред. Л. В. Сохань. — К. : Наукова думка, 1987. — 280 с.
3. Павлик Н. П. Функції неформальної освіти студентської молоді // Рівень ефективності та необхідність впливу педагогічних та психологічних наук на розвиток сучасного суспільства [наук. роботи учасників Міжнародної науково-практичної конференції] — Харків : Центр педагогічних досліджень, 2013. — С. 33-36.
4. Психология жизненного успеха : Опыт социально-психологического анализа преодоления критических ситуаций / Л. В. Сохань, Е. И. Головаха, Р. А. Ануфриева и др. — К., 1995. — 150 с.
5. Психология и педагогика : [Учеб. пособ.] / Л. К. Аверченко, Т.В. Андрюшина, А.А. Булыгина, Л.А. Журевич, Г.М. Залесов, В. В. Звягинцев, О.И. Кашник, А.И. Крейк, В.М. Николаенко, Р.Б. Татаринова, Е.А. Федосихина, С.С. Шибеева. — Москва-Новосибирск : ИНФРА-М, НГАЭиУ, 2000. — 175 с.

6. Психологія і педагогіка життєтворчості / За ред. В. М. Донія, Г. М. Несен, Л. В. Сохань та ін. — К, 1996. — 792 с.
7. Семиченко В. А. Психология деятельности / В. А. Семиченко. — К.: Издатель Эшке А.Н., 2002. — 248 с.
8. Скрипченко О. В. Загальна психологія : [Підручник] / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. — К. : Каравела, 2014. — 464 с.
9. Циба В. Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз) : [Навч. посіб.] — К. : МАУП, 2000. — 152 с.